

İlyas Əfəndiyev dramaturgiyasında milli-ictimai problemlərin əksi**Ofelya İsmaylova**AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.
E-mail: ismaylova_ofelya@mail.ru

Annotasiya. Məqalə tarixi şəxsiyyət, tanınmış şairə, ictimai xadim, xalqını sevən, ona dərin məhəbbət bəsləyən Xan qızı Xurşidbanu Natəvana həsr olunmuşdur. O, gənc yaşlarından anası Bədircahan Bəyimlə birgə inadla mübarizə aparmış və Qarabağın ermənilərin əlinə keçməsinə imkan verməmişdir. Xurşidbanu Natəvan babaları Pənah xan, Cavanşir bəy, Cavad xan nəslinə sədaqətli olmuş və öz nəslinin ənənələrini qorumuş – quruculuq, maarifçilik, mədəniyyət işlərini davam etdirmişdir.

Arzu olunur ki, gələcək tədqiqatçılar bu şəxsiyyətin zəngin irsini, həyatı və yaradıcılığını özlərinin tədqiqat obyektinə çevirsinlər və bu sahədə olan boşluqları araşdırsınlar.

Açar sözlər: tanınmış nasir və dramaturq İlyas Əfəndiyev, “Xurşidbanu Natəvan” pyesi, xalq məhəbbət, əsərin tərcüməsi

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 23.06.2022; qəbul edilib – 05.07.2022

Solution of national-social problems in Ilyas Efendiyev's dramaturgy**Ofelya Ismailova**Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.
E-mail: ismaylova_ofelya@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the historical personality, famous poetess, public figure, wisdom representative of the nation Khurshudbanu Natavan. From the early years, together with her mother Bədircahan Begim, she waged a stubborn struggle not to pass Karabakh into the hands of Armenians. She revived her ancestors' traditions and was a devoted follower of her grandfathers' ideas – Panah khan, Javanshir bey and Javad khan, who emphasized construction, were educators and disseminated culture among the people.

I would like to wish the future researchers to fill in the gaps in the study of this personality, her fulfilling life and heritage.

Keywords: well-known writer and playwright, a play “Khurshudbanu Natavan”, love for the people, translation of the work

Article history: received – 23.06.2022; accepted – 05.07.2022

Giriş / Introduction

Azərbaycan Respublikası keçən əsrin 90-cı illərindən bəri müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkəmizin ictimai, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında xeyli dəyişikliklər baş vermiş, ədəbiyyatımıza, mədəniyyətimizə, tariximizə olan maraq artmış, müxtəlif sahələrdə üzrə beynəlxalq əlaqələrimiz inkişaf etməyə başlamışdır. Bu baxımdan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında bədii tərcümə problemi son dövrlərdə daha aktual və zəruri problemə, müstəqil elmi araşdırma sahəsinə çevrilmişdir.

Əsas hissə / Main Part

Bugünkü elmin misilsiz nailiyyətləri ilə dünya xalqları tərcümə vasitəsilə tanış olurlar. Buna görədir ki, istər ölkəmizdə, istərsə də xaricdə tərcümə işinə indiki dövrdə xüsusi fikir verilir. Təsədüfi deyildir ki, XXI əsr tərcümə yüzilliyi adlandırılmışdır. Keçən əsrin rus ədəbiyyatının Azərbaycan dilinə, Azərbaycan ədəbiyyatının isə rus dilinə tərcüməsi problemləri ölkəmizdə bədii tərcüməçilik məktəbinin yaranmasına təkan vermiş və bu məktəb getdikcə güclənmişdir.

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatının tanınmış simalarından biri, görkəmli nasir və dramaturq, Xalq yazıçısı, Dövlət mükafatı laureatı, mədəniyyətimizin qocaman və nüfuzlu nümayəndəsi, «Şöhrət» ordenli İlyas Əfəndiyevdir (1914-1996). Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində böyük bir ədəbi irs qoymuş yazıçı «Məhv olmuş gündəliklər», «Sən həmişə mənimləsən», «Sevgililərin cəhənnəmdə vüsali», «Atayevlər ailəsi», «Hökmdar və qızı», «Xurşidbanu Natəvan», «Şeyx Xiyabani», «Mahnı dağlarda qaldı», «Billur sarayda», «Ağıllılar və dəlillər» və s. əsərləri ilə ədəbiyyatımızın irəliyə doğru hərəkət etməsində, zamanın doğurduğu mürəkkəb məzmunlu suallara cavab axtarışında, ictimai-siyasi həyatımızın daha dərin qatlarına nüfuz edərək həm milli, həm də global səciyyəli problemlərin araşdırılmasında böyük rol oynamışdır.

M.F.Axundzadədən üzü bəri inkişaf edən, yaradıcılıq axtarışları dərinləşən, yeni ideya-məzmun və sənətkarlıq xüsusiyyətləri ilə zənginləşən Azərbaycan dramaturgiyasında tarixi dram janrı görkəmli yerlərdən birini tutur. Bildiyimiz kimi, bəzən elə olur ki, sənətkar, yazıçı həyata öz obyektiv münasibətini bildirə bilmir, məhz elə ona görə də tarixi mövzuya müraciət edərək, tarixi hadisələrin fonunda müasir dövrün ictimai problemlərini qaldırır. İlyas Əfəndiyevin bir sənətkar kimi tarixə yüksək marağı məhz özünün müasiri olduğu dövrə, yaşadığı mühitə, ictimai-siyasi şəraitə həssas münasibəti ilə əlaqədardır. Onun tarixi dramlarının yüksək bədii-estetik məzmunu vardır, əsərlərində müasir dövrün mənəvi-əxlaqi problemləri tarixi hadisələrin və şəxsiyyətlərin vasitəsi ilə təsvir edilir.

Ömrünün kamillik dövründə qələmə aldığı «Xurşidbanu Natəvan» və «Mahnı dağlarda qaldı» tarixi dramlarında hadisələr Qarabağda və onun mərkəzi olan Şuşada cərəyan edir.

Və bu gün Şuşa şəhərinin və Qarabağımızın işğaldan azad olunması dövründə görkəmli yazıçı və dramaturq İlyas Əfəndiyevin bu əsəri yenə aktual olaraq qalır, cəsarət və qətiyyətlə səslənir. Azərbaycan xalqının yaradıcılıq dühasının möcüzəsi olan Şuşa şəhəri zəngin və şanlı tariximizin nadir incisidir. O, Azərbaycan xalqı üçün son dəracə müqəddəs, ziyarətəgah qədər azlı olan yurd yeridir. Dünyanın bu füsunkar guşəsi bütün tarixi dövrlərdə Azərbaycanın cənnəti olan Qarabağın sinəsində bir ürək kimi döyünmüş, aranlı-yaylaqlı bütün Qarabağımızın mərkəzi olmuşdur.

İlyas Əfəndiyevin Xan qızı Xurşidbanu Natəvanın həyatına nüsr etdiyi «Xurşidbanu Natəvan» pyesi Azərbaycan qadınının çarizmin tüğyan etdiyi bir dövrdə xalqına olan məhəbbətindən bəhs edir. O, gənc yaşlarından zamanın ağır-acısını dadmış, Qafqaz canisinin hiylələri ilə üzleşmiş, anası Bədircahan Bəyimlə birgə inadla mübarizə aparmış və Qarabağın ermənilərin əlinə keçməsinə imkan verməmişdir. Natəvan babaları Pənah xan, Cavanşir bəy, Cavad xan nəslinə sədaqətli olmuş, onların quruculuq, maarifçilik, mədəniyyət işlərini davam etdirmişdir.

Varisi olduğu xanlığın çətinlikləri ilə üzleşdiyi məsələləri araşdırmaq üçün Natəvan Tiflis canişini Vorontsovn görüşünə gedir və orada onun yavəri, əslən Dağıstandan olan knyaz Xasay bəy Usmiyev ilə rastlaşır. Vorontsov knyaz Xasaya Natəvanla evlənməyi təklif edir. Natəvan isə işinin yola düşməsi və xanlıq əhalisinin güzəranının yaxşılaşdırılması üçün bu iddívaca razılıq verir.

Gəlin pyesin bu hissəsinə diqqət yetirək və onun rusca necə səslənəcəyini izləyək.

Xurşidbanu: *Mən vətənimin keçirdiyi ağır günlər haqqında düşünərkən həmişə özümde bir gücsüzlük hiss eləyib bir olan Allahdan nicat ummuşam. Elə bil ki, o da mənim bu faciəli xalqıma cəsarətlə xidmət etməyim üçün səni göndərmişdir. Sən güclüsən! Qafqaz canişininin dostusan. Səni Əlahəzrət imperatorun özü sevir! Sənin məhəbbətin mənim köməyim, dayağım olacaq! Birinci dəfə səni görəndə, səni istədiyimi hiss eləyəndə, elə bil ki, birdən-birə özümde səbəbini*

dərk eləmədiyim fəvqəladə bir cəsarət, bir xoşbəxtlik duyduğum. Mənə elə gəldi ki, vətənim üçün dağ dağ üstə qoya bilərəm.

Knyaz Xasay: Sizin qara camaat haqqında bu qədər ürək yanğısı ilə danışmağınız alicənablıqdır, Banu bəyim.

Xurşidbanu: Qara camaat demə, knyaz. Mənim o sözdən acığım gəlir. Dünyaya Nizami Gəncəvi kimi, Füzuli kimi dahilər vermiş Azərbaycanın bu gün dünya mədəniyyətində bu qədər geri qalması izzəti-nəfsimi yaralayır! Mən onu da hiss edirəm ki, bu geriliyin səbəbi heç də mənim xalqımın istedadsızlığı və ya acizliyi olmamışdır! [1, s.240]

Tərcümədə

Xurşidbanu: Когда я думала о тяжелых днях, пережитых моей родиной, я всегда чувствовала свое бессилие и ждала спасения от Аллаха всемогущего. И он, словно за то, что я, как могла, служила моему несчастному народу, послал тебя. Ты сильный! Ты друг наместника Кавказа. Тебя любит государь! Твоя любовь станет мне опорой, опорой! Когда я впервые увидела тебя, когда почувствовала, что люблю, я вдруг ощутила в себе невероятную смелость, радость. Мне казалось, что я могу горы свернуть...

Князь Хасай: В том, что ты с таким сердечным жаром говоришь о черном народе, – великое благородство. Бану.

Xurşidbanu: Не говори, что народ – это чернь, князь. Меня сердит это слово. Нынешняя отсталость Азербайджана, давшего миру таких гениев, как Низами Гянджеви, как Физули, ранила мое самолюбие! Я чувствовала, что причина этой отсталости – вовсе не беспалаанность или убожество моего народа! [2, с.416]

Burada tərcüməçi V.Portnov müəllifin fərdi yaradıcılıq xüsusiyyətlərini, orijinal üslubunu, ifadə tərzini. cümlə quruluşunu olduğu kimi saxlamışdır. Çevirmə obrazlı və canlı dil ilə ifadə olunmuşdur.

Natəvanın daxilindəki mübarizə ruhunu, əzmkarlığını yenilməz iradə və cəsarətli olduğunu oxucu onun canişin Vorontsovla söhbətində görür. Məlum olur ki, canişin heç də fikirləşmədiyi, düşündüyü şəxsə görə, onun qarşısında dayanan sadəcə qadın deyil, parçalanmış, övladları ayır düşmüş, gücü, qüdrəti amansızlıqla bölünmüş Azərbaycan xalqının milli ləyaqətinin müdafiəçisidir. Xurşidbanunun «mən mülklərimizin qaytarılmasını tələb edirəm» ifadəsi onun təkcə düşüncə dairəsi ilə məhdudlaşmır, bu daha geniş ictimai məzmun daşıyaraq, xalqın özünün torpağına, yurduna sahib olmaq tələbi kimi səslənir:

Canişin: Xoş gəlmisiniz, madmazel. Sizi gördüyümə çox şadam. Rica edirəm, əyləşin. Sizin nəsliniz dərin hörmətim olduğuna əmin ola bilərsiniz, madmazel. Qaladakı çinovniklərimizdən razısınızmı? Onlar sizə lazımı qədər hörmət edirlərmi?

Xurşidbanu: Onlarla elə yaxın münasibətim olmasa da, güman edirəm ki, mənə hörmət eləməyə bilməzlər, knyaz həzrətləri.

Canişin: Əlbəttə İbrahim xanın nəvəsi, Mehdiqulu xanın qızına hörmət hər kəsin borcudur. Eşitdiyimə görə siz həm də gözəl şairəsiniz. Sizin haqqınızda kapitan Mürzə Fətəli Axundov mənə danışmışdır. Mən azərbaycanlıların igidliyinə heyranam. Elə bil ki, Allah özü də onların qəhrəmanlığını görəli Qarabağ atları ilə mükafatlandırıb. Ancaq, təəssüf ki, belə cəsur xalqın yarısı sizdən ayrı düşüb.

Xurşidbanu: Bu, bizim faciəmizdir, knyaz həzrətləri. İki böyük dövləti, qədim bir tarixi olan Azərbaycan xalqını iki yerə parçalayıb, qardaşı qardaşdan ayırmaları ədalətli iş deyildir.

Canişin: Tarixin hadisələri bəzən elə inkişaf edir ki, ağıllı hökmdarlar belə amansız hərəkətlərə məcbur olurlar. Sizin Tiflisə təşrif buyurmağınızın səbəbi mənə məlumdur, madmazel. Mən çalışaram atanızdan qalan mülkün bir hissəsi sizə qaytarılsın.

Xurşidbanu: Knyaz həzrətləri, mən bütün mülklərimizin qayıtmasını tələb edirəm, mən varisiyyəktayam.

Canişin: Siz tək qızısınız, o qədər mülk nəyinizə lazımdır?

Xurşidbanu: Mən tək deyiləm, knyaz həzrətləri. Mənim yaşadığım Şuşa şəhərinin əhalisi hələ də şor su içir! Kəndlilərimizin uşaqları məktəbsiz, elmsiz, kitabсыз böyüyürlər. Mən onlara heç bir kömək eləyə bilmirəm [1, s.237].

Наместник: Добро пожаловать, княжна! Очень рад вас видеть. Прошу вас, садитесь. Можете быть уверены в моем глубоком уважении к вашему славному роду, княжна. Довольны ли вы нашими людьми в крепости? Относятся ли они к вам с должным почтением?

Xurşidbanu: Правда, я не входила с ними ни в какие отношения, но не сомневаюсь, что они почитают меня, ваше превосходительство!

Наместник: Разумеется, почтение к внучке Ибрагим хана, дочери генерала Мехти Гулу хана, естественно. Как я слышал, вы к тому же прелестная поэтесса. Мне о вас рассказывал капитан Мирза Фатали Ахундов. Лично я восхищен отвагой азербайджанцев. Да и сам Бог словно вознаградил их за героизм на поле брани чудными Карабахскими конями... Вот только жаль, что половина этого отважного народа отделена от нас.

Xurşidbanu: Это наша трагедия, ваше превосходительство. Неправедливо поступили два великих государя, разделив на двое азербайджанский народ с его древней историей, различив сестру с братом.

Наместник: Исторические события протекают порой таким образом, что даже мудрые правители вынуждены уступать необходимости. Мне известна причина, по которой вы пожаловали в Тифлис, княжна, я постараюсь, чтобы вам была возвращена часть имущества, оставленного вашим отцом.

Xurşidbanu: Ваше превосходительство, я требую возвращения мне всех наших владений. Я их единственная наследница.

Наместник: Вы живете одна, на что вам такое громадное состояние.

Xurşidbanu: Я не одна, ваше превосходительство! Население города Шуши, где я живу, до сих пор не имеет пресной воды. Дети в наших селах растут не видя школы, не зная наук, книг. И я ничем не могу помочь им [2, с.413].

Hər iki dildə səslənən mətnləri müqayisə etdikdə, qənaətə gəlirsən ki, tərcüməçi romanın bu günə səsləşə biləcək müasirlik gücünü, təsirini sadə, axıcı bir dillə ifadə etmiş, orijinala sədəqət nümunəsi göstərə bilmişdir. Əsərdə Natəvanın düşüncə və baxışları dramaturq İ.Əfəndiyevin tarix və sosial mühit haqqında bədii təhlilləridir ki, biz bunu rus dilinə çevrilmiş bədii tərcümədə də hiss edirik.

Digər səhnələrdə də Xurşidbanu özünü xalqsız təsəvvür etmir, bu münasibət həqiqət kimi hadisələrin əsasında dayanır, obrazın ictimai mahiyyətini, bədii-estetik dəyərini müəyyənləşdirir:

Xurşidbanu: Daha mənə xidmətçi lazım deyil, Bəyim. Gedin kəndlilərə deyün ki, onlar daha mənə vergi verməyəcəklər. Daha xan qızı Xurşidbanunun kəndi, torpağı yoxdur! Deyün ki, mən Xurşidbanu Natəvan bu əzəbli yolları onlarla birlikdə gedəcəm! Onu da deyün ki, bu uçurumlu yolların sonunda bizi öz milli birliyini, azadlığını tapmış azad Azərbaycan gözləyir! [1, s.292]

Xurşidbanu: Мне больше не нужны слуги, Бегим. Идите, скажите сельчанам, что они больше не будут платить мне налоги. У дочери хана Хуршидбану больше нет подданных! Скажите, что я, Хуршидбану Натаван, пойду по этим трудным дорогам вместе с ними! И еще скажите, что в конце этих обрывистых дорог нас ждет обретший свое национальное единство свободный Азербайджан! [2, с.464]

Bu dialoqun necə də yüksək ictimai dəyəri, bədii estetik məzmunu vardır, tarixən uzaq keçmişimizdən səslənən bu fikirlər, müasir dövrümüzün çalılarları ilə üst-üstə düşür. Tərcüməni orijinala müqayisə etdikdə görmək çətin deyil ki, V.Portnov əsərin ümumi ruhunu, məzmun və ideyasını düzgün verə bilmişdir. Artıq söz və kəlmələr işlədilməmişdir, lazımsız ixtisarlarla da yol verilməmişdir.

«Xurşidbanu Natəvan» əsərində hadisələrin bir-birini izləməsi, məntiqi ardıcılıq, dramatism özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bu pyesdə dövlət hadisələri ilə ictimai hadisələr fonunda vətənpərvərlik ruhu da önə çəkilir.

Nəticə / Conclusion

Hazırkı məqalədə Azərbaycan ədəbi nümunələrinin rus dilinə tərcüməsi probleminə nəzər saldıq.

Müasir dövrdə tərcüməçilik sənəti xalqlar arasında mənəvi və sosial-ictimai sədlərin dəf olunmasında əsas vasitələrdən biri olaraq qalır. Bu işə özlüyündə hər xalqın dünya ədəbiyyatı miqyasında tutduğu mövqeyi müəyyənləşdirməkdə əvəzsiz vasitədir.

İndi dövlət və ədəbi əlaqələrin artıdığı bir zamanda bədii tərcümənin üfqlərini genişləndirmək şərəfli bir missiyadır. Bu yolda həm şair və yazıçılarımıza, həm tərcüməçilərə, həm də araşdırıcılara yeni-yeni uğurlar arzulayırıq!

Ədəbiyyat / References

1. Əfəndiyev İ. Seçilmiş əsərləri, III c. Bakı: Çinar-çap, 2002.
2. Эфендиев И. Избранные произведения, т. I. Баку: Чинар-чап, 2002.

**Решение национально-социальных проблем в драматургии
Ильяс Эфендиева**

Офеля Исмаилова

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: ismayilova_ofelya@mail.ru

Резюме. Статья посвящена исторической личности, известной поэтессе, общественному деятелю, мудрой представительнице народа Хуршидбану Натаван. Она с молодых лет вместе с матерью Бедирджахан Бегим вела упорную борьбу за то, чтобы Карабах не перешел в руки армян. Она была преданная своему роду – дедушкам Панах хану, Джаваншир беку и Джавад хану и возродила их традиции, которые созидали строительство, были просветителями и распространяли культуру в народе.

Желательно, чтобы будущие исследователи восполнили бы пробел в изучении этой личности, ее богатой жизни и наследия.

Ключевые слова: известный писатель и драматург Ильяс Эфендиев, пьеса «Хуршидбану Натаван», любовь к народу, перевод произведения